

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ГЕОГРАФІЇ УКРАЇНИ**

УДК 373.5.091.3:504:91

На правах рукопису

**МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВ НА
УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ**

ОР Бакалавр

галузь знань: 01 – Освіта/Педагогіка

спеціальність: 014.07 - Середня освіта (Географія)

освітня програма – Середня освіта

Кваліфікаційна робота бакалавра

Катерини Горбатюк

Науковий керівник:

кандидат географічних наук, доцент

Сергій Уліганець

КИЇВ – 2025 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ	6
1.1. Поняття та структура екологічної свідомості	6
1.2. Роль шкільної географії у формуванні екологічної культури	11
1.3. Психолого-педагогічні особливості учнів як суб'єктів екологічного виховання	14
<i>Висновки до розділу 1</i>	18
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ	20
2.1. Класифікація та характеристика методів навчання з екологічним змістом	20
2.2. Активні методи навчання (дослідницькі проєкти, дискусії, рольові ігри)	23
2.3. Використання краєзнавчого матеріалу та польових досліджень	27
<i>Висновки до розділу 2</i>	30
РОЗДІЛ 3. ЕКОЛОГІЧНА СВІДОМІСТЬ УЧНІВ: АНАЛІЗ, ВИКЛИКИ ТА ОСВІТНІ НАПРЯМИ	32
3.1. Діагностика рівня екологічної свідомості учнівської молоді	32
3.2. Екологічні звички та практики школярів: досягнення і проблеми	34
3.3. Перспективи формування екологічної культури в географічному освітньому середовищі	40
<i>Висновки до розділу 3</i>	43
ВИСНОВКИ	44
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	47
ДОДАТКИ	53

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасні глобальні виклики, пов'язані зі зміною клімату, вичерпанням природних ресурсів, деградацією екосистем, урбанізацією та зростанням обсягів забруднення навколишнього середовища, зумовлюють необхідність переосмислення ролі освіти в забезпеченні сталого розвитку. Особливе значення в цьому контексті має формування екологічної свідомості, яка охоплює систему знань, ціннісних орієнтацій, переконань і поведінкових установок, спрямованих на збереження природи.

Шкільна географічна освіта має потужний потенціал для вирішення цього завдання, оскільки в її змісті поєднуються знання про природу, людину, суспільство, взаємозв'язки між ними, а також розглядаються глобальні та локальні екологічні проблеми. Уроки географії можуть і повинні бути ефективним засобом *екологічного виховання*, формуючи у школярів не лише обізнаність, а й емоційне ставлення до довкілля, відповідальність за власну поведінку.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю пошуку ефективних педагогічних методів, які сприяють формуванню екологічної свідомості учнів у процесі вивчення географії, а також відповідністю змісту шкільної освіти сучасним викликам сталого розвитку.

Мета роботи — проаналізувати та охарактеризувати методи формування екологічної свідомості учнів на уроках географії, а також визначити практичні підходи до їх застосування в освітньому процесі.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати сутність та особливості формування екологічної свідомості учнів з урахуванням вікових, психологічних і педагогічних чинників.
2. *Охарактеризувати традиційні та інноваційні методи навчання*, що сприяють розвитку екологічної культури школярів, зокрема активні, ігрові та проєктні методи.
3. *Дослідити роль краєзнавчого матеріалу та польових досліджень* у процесі екологічного виховання на уроках географії.

4. *Розробити та апробувати практичні підходи до формування екологічної свідомості учнів, зокрема через екопросвітницькі заходи, екостежки та природоохоронні акції.*
5. *Провести соціологічне опитування з метою вивчення рівня екологічної обізнаності, поведінкових установок та готовності учнів до участі в природоохоронній діяльності.*
6. *Оцінити потенціал шкільного курсу географії у формуванні екологічної свідомості та визначити шляхи його ефективного використання у навчальному процесі.*

Об'єкт дослідження – процес формування екологічної свідомості учнів у шкільній географічній освіті.

Предмет дослідження – методи та форми навчальної діяльності, що сприяють розвитку екологічної свідомості школярів на уроках географії.

Методи дослідження. Для досягнення поставлених завдань у роботі використано комплекс методів дослідження:

- *теоретичні методи:* аналіз наукової, психолого-педагогічної та методичної літератури з теми екологічного виховання, узагальнення педагогічного досвіду, класифікація методів навчання;
- *емпіричні методи:* спостереження за освітнім процесом, анкетування учнів з метою вивчення рівня їхньої екологічної свідомості, участі у природоохоронній діяльності та наявності екологічних звичок;
- *педагогічний експеримент:* упровадження окремих активних та інтерактивних методів навчання (проекти, рольові ігри, екскурсії, екостежки) з метою перевірки їхньої ефективності у формуванні екологічної свідомості;
- *краєзнавчі та польові методи:* організація та аналіз результатів навчальних екскурсій, екологічних акцій і спостережень у природному середовищі;

- *статистичні методи*: кількісна та якісна обробка результатів анкетування учнів, аналіз даних за допомогою методів математичної статистики для виявлення тенденцій і узагальнень.

Методологія дослідження. Нами було проаналізовано наукові праці, які присвячені різним аспектам досліджень: Пасинок В. – екологічна свідомість у педагогіці, Куць Н. - особистісне ставлення до довкілля та уявлення про місце людини у площині «людина-довкілля», Монтейро Д. - екологічна свідомість як спосіб буття, Шедловська М. - раціональне використання природних ресурсів, Бобровська Н. - регіональні особливості екосистем, Волошок О. – особливості екологічної свідомості та шляхи, О'Реган В. – екологічна обізнаність.

Методи дослідження. Методична основа наукового дослідження базується на використанні різноманітних загальнонаукових та спеціалізованих методів і аспектів наукових досліджень. Використано такі підходи з групи загальнонаукових, як: аналізу та синтезу, системний, систематизації та формальної логіки, що дозволило підсумувати досягнення цілі, визначених у дослідженні.

Серед спеціальних методів наукового пізнання були використанні такі: групування (компоненти екологічної свідомості у географії та педагогіці), класифікації, математико-статистичний, натурних обстежень (Екостежка «Таємниці Голосіївського лісу»), картографічного та геоінформаційного аналізу, соціологічних досліджень (проведення опитування) для кількісної та якісної характеристики екологічної свідомості учнів в школі.

Структура роботи. Бакалаврська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ

1.1. Поняття та структура екологічної свідомості

Кожен з нас несе відповідальність за захист довкілля не лише для себе, а й для всіх навколо нас, як зараз, так і в майбутньому. Потрібні масштабні зміни, тому вкрай важливо, щоб ми вносили позитивні зміни.

Екологічна свідомість означає розуміння того, що для того, щоб Земля процвітала та вижила, її потрібно захищати. Для цього ми всі повинні усвідомлювати світ природи та вплив нашого вибору та поведінки. Наші дії можуть бути або позитивними та підтримувати добробут довкілля, або шкідливими та завдавати йому ще більшої шкоди. Акт внесення змін до способу життя для зменшення будь-якого негативного впливу на природу – це бути «екологічно дружнім». [35]

Діяльність людини впливає на довкілля багатьма способами, такими як забруднення землі, повітря та води, надмірне використання природних ресурсів до неприйнятної рівня, а також споживання енергії та утворення відходів. Наслідки впливають не лише на екосистеми Землі, дику природу та клімат, але й на здоров'я та благополуччя всього людства.

Екологічних проблем багато, і ви можете зосередитися на певних проблемах, а не на інших. Однак загальна екологічна обізнаність та розуміння належної практики можуть призвести до широкого кола переваг.

Екологічна свідомість — це форма суспільної свідомості, яка відображає систему уявлень, знань, цінностей та установок щодо взаємодії людини з природним середовищем. Вона передбачає усвідомлення місця людини в екосистемах, розуміння наслідків своєї діяльності для довкілля, а також готовність діяти відповідально в інтересах сталого розвитку. [6, 35]

Сутність поняття екологічна свідомість

Автор	Сутність
Н. Куць [35]	Розглядається як «сукупність екологічних знань людини, її особистого ставлення до довкілля та уявлення про місце людини у площині «людинадовкілля», готовності до дій, які дозволяють зберегти довкілля, чи готовності до утримання від дій, які заподіюють шкоду довкіллю, до підтримки чи не підтримки екологічної політики, екозаходів тощо».
Д. Монтейро [34]	Екологічна свідомість стосується способу буття. Йдеться не лише про кращу освіту в галузі екології та сталого розвитку, а й про зовсім інший спосіб підходу, сприйняття, переживання та взаємодії зі світом природи.
М. Шедловська [17]	Системно обґрунтовано теоретичні засади щодо використання природних ресурсів, виявлено можливості до їх самовідновлення з урахуванням впливу регіональних особливостей екосистем через зростаючу роль екологічної свідомості й відповідальності бізнес середовища. Формування умов щодо раціонального використання природних ресурсів за видами, їх збереження та екосистем у сукупності, є вагомим підґрунтям розвитку бізнес-середовища, зокрема аграрного сектору економіки, і спрямоване на виховання екологічної свідомості товаровиробників, що зумовлює актуальність теми дослідження
Н. Бобровська [1]	Системно обґрунтовано теоретичні засади щодо використання природних ресурсів, виявлено можливості до їх самовідновлення з урахуванням впливу регіональних особливостей екосистем через зростаючу роль екологічної свідомості й відповідальності бізнес середовища. Формування умов щодо раціонального використання природних ресурсів за видами, їх збереження та екосистем у сукупності, є вагомим підґрунтям розвитку бізнес-середовища, зокрема аграрного сектору економіки, і спрямоване на виховання екологічної свідомості товаровиробників, що зумовлює актуальність теми дослідження
О. Волошок [3]	Розкрито особливості екологічної свідомості та шляхи її формування у період пізньої юності та ранньої дорослості. Висвітлено поняття та структуру екологічної свідомості, наведено вікові особливості когнітивної сфери та спрямованості особистості юнаків та дівчат. На початку статті особливу увагу приділено висвітленню актуальності вивчення екологічної свідомості сучасної молоді. Розкрито різні типи екологічної свідомості та представлено їх порівняльний аналіз. Наведено статистичні дані щодо забруднення навколишнього середовища, спричиненого діяльністю людини. Підкреслено значення концепції сталого розвитку для стратегії оптимальної взаємодії людини та природи. Значну частину роботи присвячено розкриттю результатів психологічного дослідження екологічних настанов як складової частини екологічної свідомості студентської молоді. Висвітлено когнітивний, емоційний та поведінковий аспекти екологічних настанов досліджуваних. Результати дослідження засвідчили, що більша частина опитаних обізнана у сучасних екологічних проблемах, усвідомлює вплив забруднення природного середовища на здоров'я людини. Проте менше половини досліджуваних знають конкретні терміни розкладання побутових відходів та реальну кількість сміття, яке потрапляє на офіційні сміттєзвалища в Україні. Оцінка власної готовності студента до змін в екологічній поведінці є середньою. Досліджувані розуміють свою участь у вирішенні проблем довкілля, але лише частково. Проте більша частина студентів висловлює бажання

	підвищити свій рівень обізнаності з питань екології та поведінки споживача товарів, послуг.
В. О'Реган [35]	розглянемо, що означає екологічна обізнаність і яку важливу роль вона відіграє на робочому місці. Ми також надамо вам низку способів підвищення обізнаності та просування більш екологічних та сталих практик. Екологічна свідомість означає розуміння того, що для того, щоб Земля процвітала та вижила, її потрібно захищати.

Екологічна свідомість може проявлятися різними способами, немає правильного чи неправильного підходу. Практичний підхід, наприклад, волонтерські проекти, що підтримують довкілля. Впровадження фізичних адаптацій в офісі та/або на робочому місці, таких як використання контейнерів для переробки або впровадження методів енергозбереження. Свідомо працюємо над навчанням та підтримкою персоналу, щоб він прийняв більш екологічно чисте мислення.

Структурно екологічна свідомість включає кілька компонентів:

- *Когнітивний* — знання про природу, екологічні проблеми, закони взаємодії в природних системах;
- *Емоційно-ціннісний* — екологічна емоційність, любов до природи, відчуття відповідальності;
- *Поведенський (праксеологічний)* — екологічно доцільна поведінка, участь у природоохоронній діяльності.

Формування екологічної свідомості є важливою складовою сучасної освіти, оскільки вона сприяє розвитку у молодого покоління відповідального ставлення до природи та підготовки до життя в умовах глобальних екологічних викликів. [14]

Поняття «екологічна свідомість» у педагогічному аспекті охоплює формування у здобувачів освіти ціннісного ставлення до природи, усвідомлення відповідальності за стан довкілля, а також розвиток знань, умінь і навичок, необхідних для прийняття екологічно доцільних рішень у повсякденному житті.

У педагогіці екологічна свідомість розглядається як інтегрована якість особистості, яка включає наступні компоненти (рис. 1).

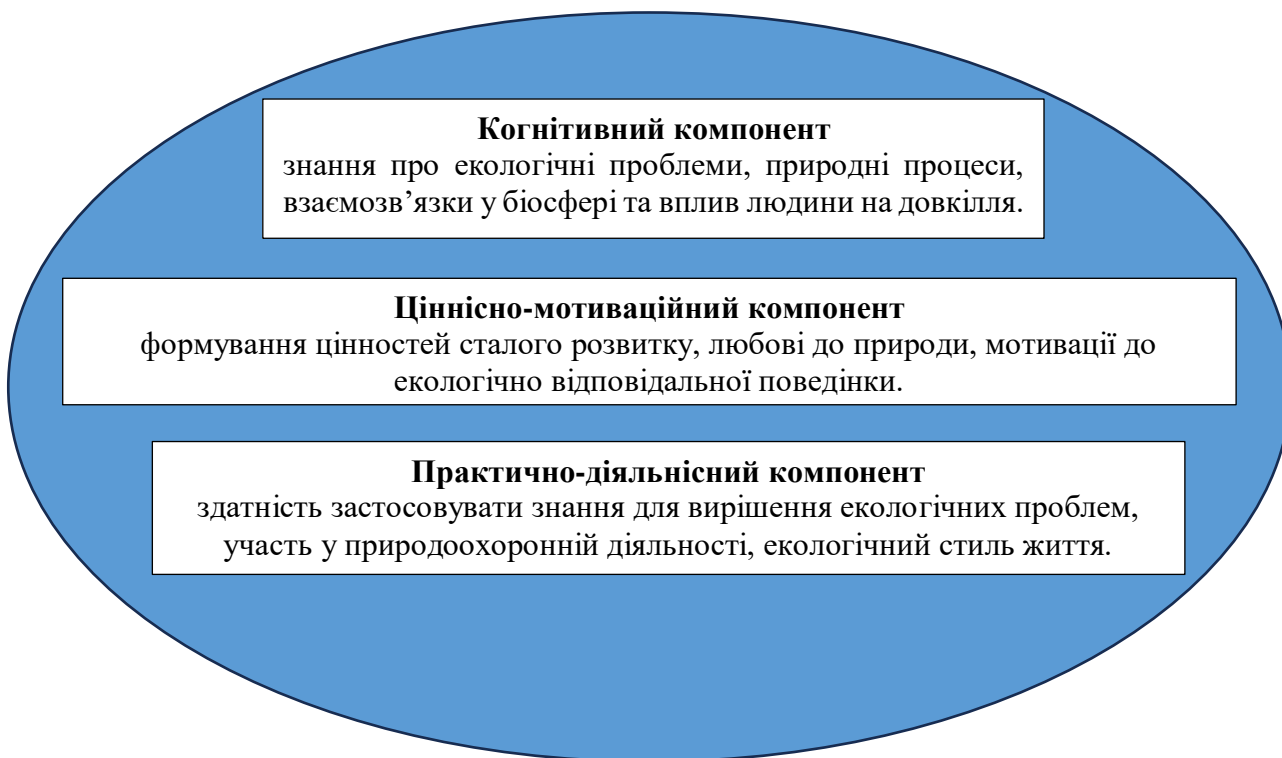

Рис. 1. Компоненти екологічної свідомості у педагогіці [за результатами власного аналізу]

У педагогічному аспекті екологічна свідомість розглядається як є цільовий орієнтир екологічної освіти; формується через навчальні дисципліни, позакласну діяльність, екскурсії, проєкти; сприяє розвитку критичного мислення, уміння оцінювати екологічні наслідки діяльності людини; виступає основою для екологічної культури особистості.

Таким чином, у педагогіці поняття «екологічна свідомість» є ключовим у процесі виховання громадянина, здатного діяти відповідально щодо довкілля і підтримувати принципи сталого розвитку. [11]

Екологічна свідомість у географічному аспекті розглядається як усвідомлене ставлення людини до навколишнього середовища з урахуванням просторових особливостей взаємодії природи й суспільства, регіональної специфіки природокористування та екологічних ризиків.

У цьому контексті географія відіграє важливу роль у формуванні екологічної свідомості через вивчення: природних і антропогенних ландшафтів, їхньої вразливості та трансформації; географії природних ресурсів і принципів раціонального природокористування; просторового поширення екологічних проблем (забруднення, деградація земель, опустелювання, кліматичні зміни тощо); геоекологічних ризиків і загроз (землетруси, повені, техногенні катастрофи); регіональних особливостей сталого розвитку та стратегій екологічної безпеки. [14]

Рис. 2. Компоненти екологічної свідомості у географії [за результатами власного аналізу]

Таким чином, екологічна свідомість у географічному аспекті розглядається як здатність особистості сприймати світ як систему взаємопов'язаних природних і соціально-економічних процесів, усвідомлювати свій вплив на довкілля в

різних геопросторових масштабах (місцевому, національному, глобальному) та діяти відповідально задля його збереження.

1.2. Роль шкільної географії у формуванні екологічної культури

Шкільна географія є одним із ключових предметів, через який учні засвоюють уявлення про просторову організацію природи, взаємодію природних і суспільних процесів, регіональні особливості навколишнього середовища. Особливість географії полягає у її міждисциплінарному характері, що дозволяє інтегрувати знання з екології, біології, економіки, соціології та ін.

Географія забезпечує цілісну основу для розуміння складної мережі зв'язків, що існують у системах Землі. Вона дозволяє учням досліджувати динамічні взаємозв'язки між фізичним середовищем, екосистемами, людськими суспільствами та їхнім впливом одне на одного. Завдяки географічним дослідженням учні отримують уявлення про Землю як складну та взаємопов'язану систему, усвідомлюючи, як зміни в одній частині світу можуть мати далекосяжні наслідки в усьому світі. [15]

Розуміючи ці взаємозалежності, учні розвивають глибоке усвідомлення делікатного балансу між діяльністю людини та навколишнім середовищем, що сприяє формуванню відповідального ставлення до сталого розвитку.

Рис 3. Вплив географії на формування компетентностей учнів [за результатами

власного аналізу]

Під час вивчення таких тем, як «Географічна оболонка», «Природокористування», «Глобальні проблеми людства», учні знайомляться з екологічними аспектами, аналізують їх на прикладах України та світу. [24]

Географічна освіта заглиблюється у багатогранну взаємодію між людьми та їхнім оточенням. Вона досліджує, як діяльність людини, така як сільське господарство, урбанізація та індустріалізація, формує ландшафти, змінює екосистеми та впливає на біорізноманіття. Вивчаючи тематичні дослідження та аналізуючи реальні приклади, учні можуть зрозуміти наслідки дій людини для навколишнього середовища, як позитивні, так і негативні. Ці знання дозволяють учням приймати обґрунтовані рішення щодо власного способу життя, моделей споживання та екологічного вибору, сприяючи розвитку культури сталого розвитку.

Географія надає учням навички просторового аналізу, дозволяючи їм оцінювати та аналізувати екологічні проблеми в межах їхнього просторового контексту. За допомогою таких інструментів, як геоінформаційні системи (ГІС) та дистанційне зондування, учні можуть картографувати та аналізувати дані, пов'язані з екологічними явищами. Ця геопросторова перспектива допомагає виявляти закономірності, тенденції та просторові зв'язки, сприяючи прийняттю рішень на основі доказів у сфері сталого планування та управління ресурсами. Використовуючи геопросторові технології, студенти можуть досліджувати такі питання, як розростання міст, управління водними ресурсами та планування землекористування, що дозволяє їм розробляти інноваційні рішення для сталого майбутнього. [25]

Географічна освіта виходить за рамки простого отримання знань; вона прищеплює почуття турботи про довкілля та відданість принципам сталого розвитку. Сприяючи розвитку розуміння різноманітності та краси природних і культурних ландшафтів Землі, географія культивує почуття зв'язку та відповідальності за довкілля.

Учні вивчають збереження довкілля, сталий розвиток, а також важливість збереження та захисту природних ресурсів. Це розуміння дає учням змогу стати захисниками екологічної справедливості, агентами змін у своїх громадах та хранителями Землі. [39]

Географія тісно пов'язана з освітою і відіграє життєво важливу роль у формуванні всебічної та обґрунтованої картини світу. Це значно більше, ніж просто знання карт чи столиць — географія досліджує світ, у якому ми живемо, відкриваючи фізичні, культурні, соціальні та економічні аспекти нашої планети. [40]

Інтегруючи географію в освітній процес, ми надаємо учням цінні знання, навички та світогляд, що сприяють глибшому розумінню складної й взаємопов'язаної природи сучасного світу. Це розуміння є ключем до підготовки відповідальних, свідомих громадян, здатних мислити глобально й діяти локально. [39]

Географічна освіта сприяє розвитку просторового мислення та відчуття місця. Вона допомагає учням зрозуміти взаємозв'язки між людьми та їхнім оточенням, оцінити різноманітність і складність ландшафтів, культур і суспільств у світі.

Вивчаючи географію, учні дізнаються про розподіл природних ресурсів, демографічну структуру, особливості заселення та вплив людської діяльності на довкілля. Ці знання формують у них здатність до критичного мислення, допомагають ухвалювати обґрунтовані рішення та сприяють вихованню відповідальних і свідомих громадян глобального суспільства. [37]

Одним із ключових внесків географії в освіту є її міждисциплінарний характер. Географія інтегрує знання та методології з різних галузей — історії, економіки, екології, що дозволяє глибше й комплексніше розуміти сучасний світ.

Такий підхід спонукає учнів досліджувати складні питання з різних точок зору, формуючи цілісне бачення глобальних і локальних процесів. Географія створює платформу для усвідомлення взаємозв'язків і взаємозалежностей між

соціальними, економічними та екологічними явищами, що значно підвищує здатність молоді до комплексного аналізу й ефективного вирішення проблем.

Географічна освіта відіграє ключову роль у формуванні культурного розуміння та поваги до різноманіття. Вона знайомить учнів із різними культурами, мовами, традиціями та світоглядами, допомагаючи їм краще усвідомити складність і багатогранність сучасного світу.

Окрім просторового мислення, географія розвиває міждисциплінарні знання та культурну обізнаність. Вивчення географії формує всебічне бачення глобальних процесів і навчає оцінювати їх з урахуванням взаємозалежності природного, соціального та економічного середовищ.

Інтегруючи географію в освітній процес, ми надаємо учням інструменти для того, щоб бути поінформованими, активними та відповідальними громадянами світу. Така освіта готує молодь до усвідомленої участі у вирішенні глобальних викликів і сприяє побудові сталого, взаємопов'язаного майбутнього.

1.3. Психолого-педагогічні особливості учнів як суб'єктів екологічного виховання

Формування екологічної свідомості відбувається поступово і залежить від вікових та психологічних особливостей учнів. У молодшому підлітковому віці (5–7 класи) учні схильні до емоційного сприйняття природи, мають розвинену фантазію та уяву. Це створює умови для формування первинних екологічних уявлень на основі казок, ігор, спостережень.

У середньому шкільному віці (8–9 класи) школярі вже здатні до логічного мислення, абстрагування, критичного аналізу. Саме в цей період можливе активне формування причинно-наслідкових зв'язків між людською діяльністю та станом довкілля. У старшому віці (10–11 класи) зростає соціальна відповідальність, формується здатність до моральної оцінки власних і суспільних дій, що є основою для розвитку екологічної відповідальності.

Педагогічно доцільним є використання таких методів, які не лише інформують, а й виховують — через досвід, рефлексію, участь у практичній природоохоронній діяльності. [7]

Методологічні засади екологічної освіти можна визначити такими положеннями:

1. Матеріальний світ функціонує як складна система взаємопов'язаних елементів, де зміни в одній частині неминуче впливають на інші.
2. Охорона природи базується на усвідомленні взаємодії та взаємовпливу всіх компонентів довкілля, відповідно до закономірностей, притаманних матеріальному світу.
3. Людство є продуктом еволюційного розвитку живої природи, а взаємозв'язок між суспільством і природою слід розглядати як єдине, хоча й суперечливе, ціле.
4. Негативні зміни в біосфері, які мають шкідливий вплив на людство, зазвичай виникають через відсутність або неефективність заходів, спрямованих на гармонізацію взаємодії між людиною та природою.
5. Хоча природа впливає на швидкість суспільного розвитку, вона не визначає характер соціальних відносин.

Формування екологічно відповідального ставлення до навколишнього середовища має починатися з раннього дитинства й супроводжувати людину упродовж усього життя. Це передбачає інтеграцію безперервної системи екологічної освіти й виховання у всі рівні освітнього процесу. Екологічне мислення та екологічна культура повинні стати невід'ємною частиною загальнолюдської культури. [23]

Реальним проявом екологічної свідомості та культури є конкретна поведінка та дії людини, адже сучасний стан довкілля є прямим результатом її діяльності. Щоб забезпечити розвиток взаємин між суспільством і природним середовищем на засадах гармонії, необхідно мати ґрунтовні знання в галузях екології й сталого природокористування.

Формування змісту екологічної освіти та виховання у школі передбачає чітке структурування уроків, визначення їх взаємозв'язків і послідовності в освітньому процесі, а також встановлення комплексу знань, умінь і навичок, якими має володіти майбутній випускник школи. Важливим компонентом є також чітко сформований термінологічний апарат.

Центральне місце в системі екологічної освіти посідає базовий понятійно-термінологічний блок. Саме він виконує функцію об'єднувальної основи, яка забезпечує цілісність усіх елементів безперервної екологічної освіти.

Ефективне формування екологічних понять можливе лише за умов ретельно підбраного навчального матеріалу, виокремлення ключових понять, побудови логічно впорядкованої системи занять і застосування сучасних методів та засобів навчання. [36]

Екологічні терміни відзначаються високою складністю, адже кожен з них включає низку простіших понять. Тому під час розробки системи екологічної термінології важливо визначити оптимальну послідовність засвоєння базових понять, а також ефективні способи їх подання та інтеграції в навчальний процес.

Розбудова комплексної та багаторівневої системи безперервної екологічної освіти і виховання в Україні є вкрай актуальним завданням як на національному, так і на міжнародному рівнях. Це зумовлено високим рівнем трансграничного характеру екологічних проблем, що вимагає особливої уваги до змістового наповнення цієї системи.

Єдина, цілісна система екологічної освіти та виховання повинна стати ключовим елементом загальної стратегії забезпечення екологічної безпеки населення України. Стан довкілля та рівень його екологічної безпеки залежать від численних чинників і умов. Серед них особливу роль відіграє екологічна свідомість — як узагальнений результат сформованих знань, переконань, моделей поведінки та ставлення до природи. Ця свідомість формується на основі якісної екологічної освіти, доступу до надійної інформації та дотримання базових принципів сталого розвитку та природоохоронної діяльності.

Успішне формування екологічних знань в учнів потребує дотримання низки дидактичних умов, які забезпечують ефективність навчального процесу. [8]

Табл. 2

Принципи успішне формування екологічних знань в учнів [за результатами власного аналізу]

Принцип	Характеристика
Принцип науковості	Зміст екологічної освіти має базуватись на достовірних наукових фактах, перевірених закономірностях і сучасних уявленнях про взаємодію природи і суспільства. Учні повинні засвоювати не лише знання про екологічні процеси, а й уміти застосовувати їх для пояснення явищ у довкіллі. Це сприяє розумінню причинно-наслідкових зв'язків, розвитку критичного мислення та формуванню наукового світогляду.
Принцип системності та послідовності	Екологічне навчання має будуватись логічно: від простих понять — до складних, від загальних — до конкретних, з урахуванням вікових особливостей учнів. Систематичне повторення, узагальнення знань, міжпредметні зв'язки сприяють їх кращому засвоєнню та формуванню цілісного екологічного уявлення про світ.
Принцип доступності	Зміст і форми екологічного навчання повинні відповідати інтелектуальному рівню, попередньому досвіду та інтересам учнів. Поступове ускладнення матеріалу, наочність, зв'язок із реальними прикладами — усе це робить навчання зрозумілим і заохочує школярів до активної участі в освітньому процесі.
Принцип зв'язку навчання з життям.	Екологічна освіта має ґрунтуватися на прикладах із повсякденного життя, включати розгляд проблем місцевого довкілля, знайомство з екологічною ситуацією регіону. Ефективною є участь учнів у природоохоронних акціях, екскурсіях, шкільних екологічних проєктах. Саме в реальному життєвому контексті знання набувають емоційно-ціннісного наповнення, що сприяє формуванню відповідального ставлення до природи. Емоційна залученість учнів до екологічної проблематики відіграє особливу роль. Співпереживання, почуття гармонії з природою, захоплення красою навколишнього світу — усе це формує основу для розвитку екологічної свідомості та культури. Навчання, яке звертається до почуттів дитини, пробуджує в ній бажання діяти, змінювати світ на краще, ставати активним учасником збереження довкілля.

Тому в школі важливо впроваджувати різноманітні форми екологічного виховання — від інтерактивних занять до екоініціатив і партнерських програм з

громадськими організаціями. Лише в умовах цілісного підходу до навчання та виховання можливе ефективне формування екологічної культури учнів як майбутніх свідомих громадян.

У зв'язку із зростанням екологічних проблем у сучасний час відзначається необхідність формування екологічної свідомості та почуття відповідальності у підростаючого покоління. Екологічна освіта є ефективним інструментом у формуванні мислення, емоційної сфери та поведінки учнів. Що стосується психологічних аспектів, то важливим вважається прищеплення екологічних знань з урахуванням вікових особливостей, когнітивних процесів та інтересів дітей. З педагогічної точки зору наголошуємо на важливості освітніх програм, орієнтованих на дбайливе ставлення до природи та формування екологічної культури. [4]

Висновки до розділу 1. У результаті аналізу теоретичних джерел та наукових підходів до проблеми формування екологічної свідомості в процесі навчання географії можна зробити такі узагальнення. Поняття екологічної свідомості трактується як інтегративна якість особистості, що включає знання про довкілля, ціннісне ставлення до природи, усвідомлення взаємозв'язку між діяльністю людини та станом навколишнього середовища, а також готовність до екологічно відповідальної поведінки. Структурно екологічна свідомість охоплює когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісний компоненти.

Шкільна географія відіграє ключову роль у формуванні екологічної свідомості учнів завдяки своїй змістовій наповненості, просторово-територіальному підходу та міжпредметному потенціалу. Вивчення географічних закономірностей, природокористування, глобальних і локальних екологічних проблем сприяє розвитку екологічного мислення та формуванню екологічної культури школярів.

Формування екологічної свідомості має враховувати вікові психолого-педагогічні особливості учнів, зокрема: розвиток мислення та уяви в середньому шкільному віці; потребу в емоційно забарвленому навчальному матеріалі;

важливість особистого досвіду, активної діяльності та прикладу дорослих; посилення соціальної активності в старшому шкільному віці, що створює передумови для усвідомленої екологічної поведінки.

Таким чином, ефективне формування екологічної свідомості учнів у процесі вивчення географії передбачає науково обґрунтовану методику, яка поєднує зміст предмета, вікові особливості школярів та педагогічні підходи, спрямовані на виховання екологічно відповідальної особистості.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ

2.1. Класифікація та характеристика методів навчання з екологічним змістом

Методи навчання, спрямовані на формування екологічної свідомості, поділяються на традиційні та інноваційні. Їхнє ефективне поєднання дозволяє впливати не лише на знання учнів, а й на їхні ставлення, цінності та поведінку щодо навколишнього середовища.

До основних методів ми віднесли наступні.

Інформаційно-пояснювальні – включають лекції, розповіді, бесіди, під час яких вчитель формує в учнів уявлення про екологічні проблеми, природоохоронні заходи тощо. Ці методи спрямовані на передавання готових знань від викладача до учнів. Основна мета — сформувані уявлення про екологічні процеси, явища та проблеми. [21]

Табл.3

Основні види інформаційно-пояснювальних методів

<i>Вид</i>	<i>Характеристика</i>
Розповідь	послідовне викладення матеріалу в доступній, образній формі
Лекція	систематизоване, логічно побудоване пояснення складного матеріалу, часто з використанням презентацій, схем, графіків
Пояснення	детальне тлумачення понять, законів, причинно-наслідкових зв'язків у природі
Бесіда	діалогічна форма подачі знань, яка сприяє залученню учнів до активного обговорення
Ілюстрація та демонстрація	використання візуальних засобів (малюнків, фото, моделей, відео), які допомагають краще зрозуміти екологічні явища

Дані методи характеризуються наступними аспектами: переважає репродуктивна діяльність; акцент на запам'ятовуванні та розумінні фактів і понять; формується базовий рівень екологічної грамотності; ефективні для подання нового матеріалу або систематизації знань.

Наведемо приклади *екологічного змісту*: пояснення причин змін клімату; розповідь про Червону книгу України; демонстрація схем кругообігу речовин у природі.

Наглядні методи базуються на принципі візуалізації, який є одним з основних у навчанні: "краще один раз побачити, ніж сто разів почути". Вони активізують сприйняття учнів, допомагають формувати уявлення, поняття та встановлювати зв'язки між явищами природи. Сюди входять: використання карт, схем, відео, інтерактивних презентацій для формування візуального уявлення про стан довкілля.

Табл.4

Основні види наглядних методів [за результатами власного аналізу]

<i>Вид</i>	<i>Характеристика</i>
<i>Ілюстрація</i>	Дає змогу показати об'єкти або процеси, які неможливо спостерігати безпосередньо (наприклад, будову клітини, структуру екосистеми, рівні забруднення атмосфери). Використання зображень, малюнків, фотографій, карт, таблиць, схем, діаграм. <i>Приклад</i> : перегляд інфографіки про викиди CO ₂ у різних країнах.
<i>Демонстрація</i>	Активізує пізнавальну діяльність і сприяє глибшому розумінню екологічних процесів. Показ реальних об'єктів або процесів у динаміці (можливе проведення простих дослідів, перегляд відео, спостереження за природними явищами). <i>Приклад</i> : демонстрація очищення води через фільтрування, перегляд відео про лісові пожежі.
<i>Використання мультимедійних засобів</i>	Сприяють комплексному засвоєнню матеріалу через поєднання зорових, слухових і динамічних образів Слайд-презентації, навчальні фільми, інтерактивні карти, цифрові моделі. <i>Приклад</i> : інтерактивна презентація про глобальні екологічні катастрофи.

Дані методи характеризуються наступними аспектами: висока ефективність у поясненні складних екологічних явищ, формування цілісної картини світу природи., підвищення мотивації до навчання завдяки наочності, забезпечують емоційне сприйняття, що важливо для екологічного виховання.

До практичних методів ми відносимо — виконання завдань, міні-досліджень, екологічних проєктів, які вимагають аналізу, спостереження, оцінювання ситуацій. Дані методи спрямовані на формування вмінь і навичок екологічно обґрунтованої діяльності, на застосування знань на практиці. Вони є надзвичайно важливими у процесі екологічної освіти, оскільки забезпечують

активну участь учнів у дослідженні природи та вирішенні реальних екологічних проблем.

Табл.5

Основні види практичних методів [за результатами власного аналізу]

<i>Вид</i>	<i>Характеристика</i>
Лабораторні роботи	Виконання дослідів та аналізів у класі або лабораторії з використанням спеціального обладнання. <i>Приклад:</i> дослідження кислотності ґрунту, аналіз якості води.
Практичні роботи	Включають вимірювання, спостереження, підрахунки, оформлення результатів. <i>Приклад:</i> вимірювання рівня шумового забруднення у різних районах міста.
Екологічні спостереження	Систематичні або разові спостереження за станом довкілля. <i>Приклад:</i> спостереження за сезонними змінами в місцевому парку, за поведінкою птахів.
Екологічні експедиції та польові дослідження	Проводяться в природному середовищі, дають змогу досліджувати екосистеми, збирати зразки, вести щоденники спостережень. <i>Приклад:</i> вивчення стану річки або лісового масиву, визначення біорізноманіття.
Проектна діяльність	Учні самостійно або в групах розробляють мініпроекти екологічного спрямування. <i>Приклад:</i> створення шкільного екосаду, проведення інформаційної кампанії щодо сортування сміття.
Участь у природоохоронних заходах	Реальні дії, що мають соціально значущий екологічний ефект. <i>Приклад:</i> участь у прибиранні території, висаджування дерев, акції "День Землі".

Дані методи характеризуються наступними аспектами: високий рівень активності та мотивації учнів, формування екологічної відповідальності та практичної компетентності, розвиток дослідницьких умінь і критичного мислення, створення умов для реалізації принципу «навчання через дію».

Ігрові методи ми розглядаємо як форму активного навчання, що поєднує пізнавальні завдання з елементами гри. Вони особливо ефективні для формування ціннісного ставлення до природи, розвитку креативності, комунікабельності та уміння працювати в команді.

Табл.6

Основні види ігрових методів [за результатами власного аналізу]

<i>Вид</i>	<i>Характеристика</i>
<i>Рольові ігри</i>	Учні виконують ролі (еколог, фермер, мешканець міста, представник промисловості, журналіст тощо) і розв'язують екологічну проблему. <i>Приклад:</i> «Конференція з проблем забруднення повітря», де кожен учасник представляє різні зацікавлені сторони.
<i>Ділові ігри</i>	Моделюють реальні екологічні ситуації, які потребують аналізу, прийняття рішень і колективної роботи. <i>Приклад:</i> гра «Будівництво ГЕС: за і проти», в якій обговорюється доцільність впровадження проекту.

<i>Сюжетно-рольові ігри для молодших учнів</i>	Гра з уявленням себе як частини природи (тварини, дерева, річки тощо), що формує емоційне ставлення до довкілля. <i>Приклад:</i> «Лісовий суд» — гра, у якій рослини і тварини виступають проти лісорубів.
<i>Екологічні квести та інтерактивні ігри</i>	Поєднують елементи змагання, пошуку інформації, вирішення завдань, пересування в просторі. <i>Приклад:</i> «Знайди екопорушника», екологічна вікторина, екотурнір.
<i>Настільні та комп'ютерні ігри</i>	Відтворюють екологічні системи, ланцюги живлення, вплив людської діяльності на природу. <i>Приклад:</i> настільна гра «Екополія», онлайн-симулятор «Екоферма».

Дані методи характеризуються наступними аспектами: підвищують мотивацію до навчання, розвивають критичне мислення, здатність оцінювати наслідки екологічних рішень, формують екологічну свідомість через особистісне включення в проблеми, сприяють розвитку емоційно-ціннісного ставлення до природи

Комбінація розглянутих нами методів дозволяє активізувати мислення учнів, формувати в них екологічну компетентність, сприяти осмисленому засвоєнню змісту.

2.2. Активні методи навчання (дослідницькі проєкти, дискусії, рольові ігри)

Активні методи навчання мають особливе значення для формування екологічної свідомості, оскільки вони спрямовані на особистісну участь учнів у процесі пізнання, пошуку і вирішення проблем.

Проєктна діяльність дозволяє учням самостійно обирати екологічні теми, формулювати гіпотези, збирати дані, аналізувати ситуацію, пропонувати шляхи розв'язання проблем. Наприклад: «Екостежки як специфічна форма природоохоронної освіти», «Чиста вода в моєму районі», «Моніторинг забруднення повітря», «Сортування сміття у школі».

Дискусії та дебати з екологічної тематики сприяють формуванню критичного мислення, вміння аргументувати свою позицію, слухати думки інших. Темі можуть бути наступними[27, 31]:

Економіка проти довкілля. Одна з найгарячіших дискусій у сфері охорони навколишнього середовища - це компроміс між економічним розвитком та

захистом навколишнього середовища. З одного боку, економічне зростання є важливим для покращення життя людей та зменшення бідності.

З іншого боку, це часто відбувається за рахунок погіршення стану навколишнього середовища. Дехто стверджує, що ми не можемо дозволити собі ставити навколишнє середовище на перше місце, ніж економіку, особливо в країнах, що розвиваються, де панує бідність. Вони вважають, що економічне зростання має пріоритет, а будь-які екологічні проблеми можна вирішити пізніше. Однак такий підхід може мати серйозні наслідки в довгостроковій перспективі. Вчені стверджують, що здорове навколишнє середовище має вирішальне значення для сталого економічного зростання. Без чистого повітря, води та землі наші ресурси виснажаться, а наше здоров'я погіршиться, що зрештою вплине на нашу економіку.

Більше того, наслідки зміни клімату, такі як екстремальні погодні явища та стихійні лиха, можуть суттєво вплинути на економіку. Тож чи справді це вибір між економікою та довкіллям? Чи можемо ми знайти баланс між ними?

Збереження природи проти розвитку. Ще однією постійною дискусією в галузі охорони навколишнього середовища є конфлікт між збереженням природи та розвитком. Оскільки населення продовжує зростати, існує постійна потреба в більшій кількості земель для сільського господарства, житла та інфраструктури. Це часто призводить до вирубки лісів та знищення природних середовищ існування. Природоохоронці стверджують, що нам потрібно захищати наші природні ресурси та біорізноманіття для майбутніх поколінь. Вони вважають, що розвиток не повинен відбуватися ціною руйнування нашого навколишнього середовища.

З іншого боку, стверджується, що економічне зростання є важливим для покращення життя людей, а зусилля зі збереження природи гальмують прогрес. Однак є приклади успішних проєктів зі збереження та розвитку, які знайшли баланс між цими двома напрямками. Наприклад, екотуризм став успішною моделлю в багатьох країнах, де природоохоронні території використовуються для туризму, генеруючи дохід, водночас зберігаючи довкілля. Тож замість того,

щоб розглядати збереження природи та розвиток як протилежні сили, чи можемо ми знайти способи їх інтеграції?

Зміна клімату та її вирішення. Зміна клімату є однією з найактуальніших проблем нашого часу, і навколо її причин та рішень точаться численні дискусії. Хоча більшість вчених погоджуються, що діяльність людини є основною причиною зміни клімату, є й ті, хто заперечує її існування або применшує її серйозність. Більше того, також точаться дискусії щодо найкращих рішень для пом'якшення наслідків зміни клімату. Дехто стверджує, що нам потрібно зосередитися на скороченні викидів вуглецю за рахунок відновлюваних джерел енергії та технологій. Інші вважають, що природні рішення, такі як відновлення лісів та збереження природних середовищ існування, є не менш важливими. Також точаться дебати щодо ролі окремих осіб проти урядів у вирішенні проблеми зміни клімату. Хоча окремі особи можуть вносити невеликі зміни у своє повсякденне життя, такі як зменшення вуглецевого сліду, багато хто стверджує, що саме уряди несуть відповідальність за впровадження масштабних рішень.

Як ми бачимо, у сфері охорони навколишнього середовища триває багато дискусій. Однак, замість того, щоб розглядати їх як суперечливі думки, важливо визнати важливість співпраці та пошуку спільної мови. Учні мають працювати разом, щоб знайти рішення, які збалансують повсякденне життя із захистом навколишнього середовища. [19]

Рольові ігри дозволяють моделювати реальні екологічні конфлікти (між промисловцями, екологами, місцевою владою) і шукати компромісні рішення.

Останнім часом для досягнення цілей навчання в різних дисциплінах методи навчання на основі ігор та цифрові технології все частіше інтегруються в педагогічну практику. Численні дослідження показали, що навчання на основі ігор або цифрові навчальні заходи є більш ефективними для залучення учнів, підвищення їхньої мотивації та покращення результатів навчання порівняно з традиційними методами. Однак у контексті екологічної освіти дослідження щодо використання цифрового навчання на основі ігор для одночасного досягнення

когнітивних, афективних та психомоторних цілей навчання, а також для формування інтересу учнів до екологічної тематики залишаються обмеженими.

Ігрове навчання інтегрує ігрові елементи та принципи дизайну в освітню та навчальну діяльність з метою підвищення залученості, мотивації та результатів навчання учнів. Цей підхід використовує такі характерні риси ігор, як виклики, миттєвий зворотний зв'язок, інтерактивність і постановка цілей, що робить процес навчання більш приємним, захопливим та ефективним.

Визначення ігрового навчання охоплює кілька ключових аспектів, зокрема «елементи гри», «цілі навчання», «мотивацію та залучення» і «миттєвий зворотний зв'язок у відповідь на виклики». Тому ігрове навчання передбачає створення освітньої гри, яка інтегрує навчальний контент з ігровими функціями.

Такий тип гри занурює учасників у динамічний цикл оцінювання, виконання завдань і отримання зворотного зв'язку у відповідь на виклики, що зрештою сприяє досягненню конкретних навчальних цілей. Деякі науковці вважають, що включення комп'ютерних ігор у навчальний процес може ще більше підвищити ефективність цього циклу, тим самим покращуючи результати навчання учнів.

Ігрове навчання в екологічній освіті може набувати різних форм, таких як симуляції екологічного навчання, екологічні симуляційні ігри, ігри на вирішення екологічних проблем, симуляційні ігри з управління ресурсами та ігри, спрямовані на залучення громади. Ці формати дають змогу учням активно долучатися до екологічної освіти, сприяючи підвищенню їхньої обізнаності та глибшому розумінню екологічних проблем.

У цьому контексті ігрова освіта розглядається як перспективний метод навчання, який сприяє залученню учнів і покращує їхнє розуміння екологічних проблем. [3]

Застосування активних методів забезпечує емоційно-ціннісний підхід до навчання, що особливо важливо для виховання екологічно відповідальної особистості.

2.3. Використання краєзнавчого матеріалу та польових досліджень

У сучасному світі, що швидко змінюється, виховання екологічної свідомості серед учнів – це не просто варіант, а необхідність. Вплив діяльності людини на довкілля стає дедалі очевиднішим, від зміни клімату та забруднення до виснаження природних ресурсів.

Школи відіграють ключову роль у формуванні мислення наступного покоління, надаючи їм знання та навички для вирішення екологічних проблем. Усвідомлення учнями важливості захисту довкілля має вирішальне значення для виховання відповідальних громадян, які можуть зробити свій внесок у стале майбутнє. У цьому розділі буде досліджено, чому екологічна обізнаність є життєво важливою для учнів і як її можна ефективно інтегрувати в їхню освіту.

Однією з найважливіших переваг розвитку екологічної свідомості учнів є формування почуття зв'язку з природою. У сучасну цифрову епоху багато учнів проводять значну кількість часу в приміщенні, відірвані від природного світу. Екологічна освіта надає учням можливість досліджувати та цінувати красу й різноманітність навколишнього середовища.

Проводячи час на свіжому повітрі та займаючись практичною діяльністю, учні розвивають глибше розуміння світу природи та його важливості в їхньому житті. Цей зв'язок може призвести до більшої відданості захисту довкілля, оскільки учні усвідомлюють, що їхнє благополуччя тісно пов'язане зі здоров'ям планети. Завдяки цьому зв'язку учні мають більше шансів розвинути почуття емпатії до інших живих істот та зрозуміти важливість збереження біорізноманіття для майбутніх поколінь. [29, 42]

Залучення учнів до вивчення природного середовища рідного краю є важливим засобом формування екологічної свідомості. Краєзнавчий підхід дозволяє зробити навчання більш особистісно значущим та практико-орієнтованим.

Це може бути: спостереження за станом річки чи лісу поблизу школи; участь у прибиранні або озелененні територій; розробка екологічної стежки; участь у шкільних екологічних конкурсах і кампаніях.

Польові дослідження, навіть у межах міста чи села, дають змогу розвивати в учнів навички дослідження, аналізу і формування висновків щодо стану довкілля.

Екскурсії до природних заповідників, ботанічних садів та екологічних центрів надають можливості для практичного навчання, що покращує розуміння учнями екологічних проблем. Ці поїздки дозволяють учням безпосередньо спостерігати за екосистемами та дізнаватися про зусилля з охорони природи.

Проведення часу на стежках не лише сприяє розумовому та фізичному розвитку учнів, але й може допомогти сформувати здорові звички, які залишаться на все життя. [26]

Любителі стежок загалом виявляють більше цінування догляду за природою, ніж пересічні громадяни. Вони також відомі тим, що шукають більше можливостей для відпочинку на свіжому повітрі як у повсякденному житті, так і в особливих випадках, таких як відпустка. Навчаючи своїх дітей з раннього віку цінувати стежки, ви можете допомогти створити зв'язок з природою на все життя, який залишиться з ними та допоможе їм вирости дорослими, які люблять природу. Не всі діти чи дорослі мають легкий доступ до відкритого простору, такого як подвір'я, але стежки призначені для всіх, і, навчившись любити стежки, ваша дитина зможе побудувати стосунки з природою, незалежно від того, де вона живе.

Екологічні стежки сприяють налагодженню гармонійного зв'язку людини з природним середовищем, дають змогу глибше усвідомити його красу, цінність і вразливість, а також звернути увагу на актуальні екологічні проблеми, зокрема, на явище забруднення. У зв'язку з цим важливим завданням є розробка таких маршрутів, які б були привабливими для широкого кола відвідувачів та поєднували оздоровчі, освітні, пізнавальні й рекреаційні елементи. Однією з перспективних природних локацій у межах Києва, де доцільно впроваджувати подібні ініціативи, є урочище Феофанія — унікальна за своїм природним і культурним потенціалом територія. [5]

Також запропонуємо розроблену екостежку *«Таємниці Голосіївського лісу»*

Екостежка «Таємниці Голосіївського лісу» [за результатами власного аналізу]

Парметри	Характеристика
Локація	Національний природний парк «Голосіївський», Київ
Мета	Ознайомити школярів з екосистемою Голосіївського лісу; поглибити знання про флору, фауну та екологічні процеси; розвивати екологічне мислення, спостережливість і дбайливе ставлення до природи
Маршрут	Протяжність: 2–2,5 км Тривалість: 1,5–2 год Форма: Кільцева або лінійна (з поверненням тим же маршрутом)
<i>Тематичні точки маршрути</i>	
Вхід до лісу – «Лісова брама»	Вступна бесіда, карта маршруту, правила поведінки в лісі
«Старі дуби Голосієва»	Вивчення вікових дерев, підрахунок річних кілець, легенди та історія місцевості
«Співочий гай»	Слухання пташиних голосів, розпізнавання видів, цікаві факти про співочих птахів
«Світ під ногами»	Ґрунт, мохи, гриби, дощові черв'яки. Міні-дослідження мікроекосистем
«Лісова аптека»	Лікарські рослини, як їх впізнавати та навіщо охороняти
«Джерело життя»	Спостереження за джерелом, якість води, водяні рослини, розповідь про гідробіонтів
«Сліди лісових мешканців»	Вивчення слідів тварин, гнізд, нір. Квести «Хто тут жив?»
«Зелені захисники»	Гра на сортування сміття, історії порятунку лісу, роль НПП
«Підсумки – лісова рада»	Вікторина, рефлексія, творчі завдання (малюнок, есе, лист до природи)
Обладнання	Біноклі, планшетки, олівці, лупи; карта маршруту з завданнями; фото-гайди для розпізнавання видів; міні-набір для проб води/ґрунту (для старших школярів).
Форми роботи	Командні завдання, індивідуальні спостереження, міні-квести, інтерактивні розповіді, екологічні ігри

Формування екологічної свідомості учнів потребує використання таких методів, які сприяють усвідомленню взаємозв'язків у природі, розвитку емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього середовища, формуванню навичок відповідальної поведінки. Особливе місце серед них займають польові форми навчання, які забезпечують безпосереднє знайомство з природними об'єктами.

Національний природний парк «Голосіївський», що розташований у межах Києва, є унікальною природною лабораторією для організації навчально-пізнавальної діяльності учнів. На базі національного природного парку "Голосіївський" створено філію кафедри географії України географічного

факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка в 2020 році.

Пропонована модель екологічної стежки під назвою «*Таємниці Голосіївського лісу*» спрямована на інтеграцію теоретичних знань з географії з практичними навичками екологічного мислення.

Усі завдання розроблені з урахуванням вікових особливостей учнів, поєднують спостереження, елементи дослідження, роботу з приладами (лупи, компаси, планшети), а також використовують інтерактивні методи: екологічні квести, командні завдання, QR-коди з додатковою інформацією тощо.

Інтеграція екостежки в освітній процес дозволяє реалізувати такі дидактичні цілі: поглиблення знань про природні комплекси (ландшафти, екосистеми), що відповідає змісту шкільної програми з географії; розвиток спостережливості, логічного мислення та навичок польових досліджень; формування стійкої мотивації до збереження природи, дбайливого ставлення до довкілля; опанування елементів проєктної діяльності — учні можуть створювати власні міні-маршрути, проводити міні-дослідження, оформлювати результати спостережень у вигляді звітів, мап чи постерів. [5]

Таким чином, екологічна стежка в Голосіївському лісі є прикладом ефективного методичного інструменту, який сприяє формуванню екологічної культури, усвідомленню цінності природного середовища та активній громадянській позиції школярів.

Висновки до 2 розділу. У другому розділі було проаналізовано методичні підходи до формування екологічної свідомості школярів у процесі вивчення географії. Методи навчання з екологічним змістом поділяються на традиційні та інноваційні, а також за характером пізнавальної діяльності – словесні, наочні, практичні, інтерактивні. Екологічна спрямованість цих методів забезпечується змістом завдань, проблемними ситуаціями, прикладами з реального життя, що дозволяє сформувати в учнів не лише знання, а й емоційно-ціннісне ставлення до природи.

Активні методи навчання (дослідницькі проекти, дискусії, рольові ігри) є ефективними інструментами формування екологічної свідомості. Вони сприяють розвитку критичного мислення, навичок співпраці, здатності до аргументованого висловлювання власної думки, що особливо важливо в обговоренні екологічних проблем. Проектна діяльність дозволяє учням самостійно досліджувати стан навколишнього середовища та пропонувати шляхи вирішення проблем. Використання краєзнавчого матеріалу та польових досліджень забезпечує зв'язок між теоретичними знаннями та практичним досвідом. Спостереження за станом природи рідного краю, участь у локальних екологічних ініціативах, дослідження природних і антропогенних об'єктів дозволяють сформулювати глибше розуміння впливу людської діяльності на довкілля та посилюють мотивацію учнів до екологічно відповідальної поведінки.

Ефективне формування екологічної свідомості учнів на уроках географії можливе за умови цілеспрямованого використання різноманітних методів навчання, які поєднують пізнавальну, діяльнісну та емоційну складові й орієнтуються на активну участь учнів у процесі вивчення екологічних проблем.

РОЗДІЛ 3. ЕКОЛОГІЧНА СВІДОМІСТЬ УЧНІВ: АНАЛІЗ, ВИКЛИКИ ТА ОСВІТНІ НАПРЯМИ

3.1. Діагностика рівня екологічної свідомості учнівської молоді

Формування екологічної свідомості в учнівської молоді є одним із пріоритетних напрямів сучасної географічної освіти. У межах шкільного курсу географії значна увага приділяється вивченню природокористування, глобальних і локальних екологічних проблем, а також взаємозв'язку між діяльністю людини та станом довкілля. Завдяки цьому створюються умови для розвитку екологічного мислення, активної громадянської позиції й особистої відповідальності за збереження природи. [4]

У процесі навчання географії реалізується низка дидактичних і виховних функцій, які сприяють формуванню екологічної свідомості, зокрема:

- інформаційна функція – забезпечення учнів актуальними знаннями про стан довкілля та його зміни;
- мотиваційна функція – формування внутрішніх переконань щодо необхідності дбайливого ставлення до природи;
- аксіологічна функція – розвиток ціннісного ставлення до навколишнього середовища;
- практична функція – залучення учнів до реальної природоохоронної діяльності через участь у шкільних і місцевих екологічних проєктах.

З метою виявлення рівня сформованості екологічної свідомості школярів, а також для дослідження їхнього особистого ставлення до природи й екологічно орієнтованих звичок, було розроблено авторську анкету.

Анкета укладена з урахуванням вікових і когнітивних особливостей учнів середньої та старшої школи. Вона поєднувала як закриті запитання з вибором одного або кількох варіантів відповіді (для об'єктивного аналізу статистичних даних), так і відкриті запитання, які дозволили глибше виявити суб'єктивні погляди, судження й емоційно-ціннісне ставлення до природи.

Анкетування проводилося анонімно та добровільно серед учнів 7–11 класів закладів загальної середньої освіти в різних регіонах України. Загальна кількість опитаних становила 185 учнів. Це дозволило забезпечити репрезентативність вибірки та врахувати регіональні відмінності в екологічній ситуації й навчальному середовищі.

Освітні заклади, що брали участь у дослідженні:

- **Гатненський ліцей** (Київська область, с. Гатне);
- **Фінансово-правовий коледж** (м. Київ);
- **Коцюбинський ліцей №2** (сmt Коцюбинське);
- **Полянський ліцей** (Закарпатська область, с. Поляна);
- а також інші навчальні заклади: **СШ №131, Ліцей №248, приватна школа Britannica School** та ін.

Отже, це забезпечило включення до дослідження учнів із різними освітніми й соціокультурними умовами навчання.

Мета анкетування полягала у:

- з'ясуванні рівня екологічної обізнаності учнів;
- виявленні їхнього ставлення до актуальних екологічних проблем;
- оцінці наявності екологічно свідомих звичок у повсякденному житті;
- визначенні потенціалу для розвитку екологічної освіти у шкільному середовищі.

Анкета складалася з десяти запитань, спрямованих на:

- оцінку екологічного стану у місці проживання;
- виявлення основних локальних екологічних проблем;
- визначення рівня участі у природоохоронних заходах;
- аналіз наявності екологічно свідомих звичок;
- з'ясування розуміння власної ролі у вирішенні екологічних питань.

Проведення такого дослідження є важливою частиною моніторингу ефективності екологічної освіти у школі. Його результати дозволяють:

- виявити слабкі й сильні сторони у формуванні екологічної компетентності;
- адаптувати зміст і методику викладання географії відповідно до рівня учнів;

- інтегрувати екологічні теми в міжпредметний контекст;
- підвищити зацікавленість учнів через рефлексію їхнього особистого внеску в охорону довкілля.

3.2. Екологічні звички та практики школярів: досягнення і проблеми

Результати опитування дозволили отримати комплексне уявлення про рівень екологічної обізнаності учнів, а також про їх готовність до практичних дій задля збереження довкілля. Отримані дані стали основою для розробки подальших педагогічних рекомендацій щодо впровадження ефективних методів формування екологічної свідомості на уроках географії, а також у позаурочній діяльності.

Як ти оцінюєш стан навколишнього середовища у твоєму населеному пункті?
185 відповідей

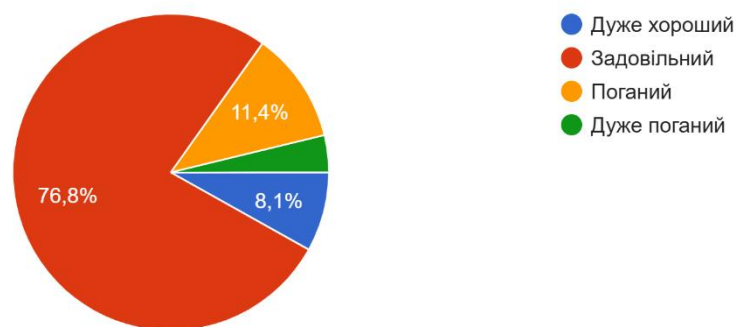

Рис.3 «Як ти оцінюєш стан навколишнього середовища у твоєму населеному пункті?»

На запитання «Як ти оцінюєш стан навколишнього середовища у твоєму населеному пункті?» більшість учнів (понад 50%) обрали варіант «задовільний», що свідчить про помірковану, але не критичну оцінку екологічної ситуації. Приблизно 30% респондентів зазначили, що стан довкілля «поганий», і лише незначна частина (менше 5%) вважає його «дуже хорошим». Це вказує на наявність екологічних проблем, які є помітними навіть для підлітків.

Які екологічні проблеми ти помічаєш у своєму місті/селі? (можна обрати декілька)

185 відповідей

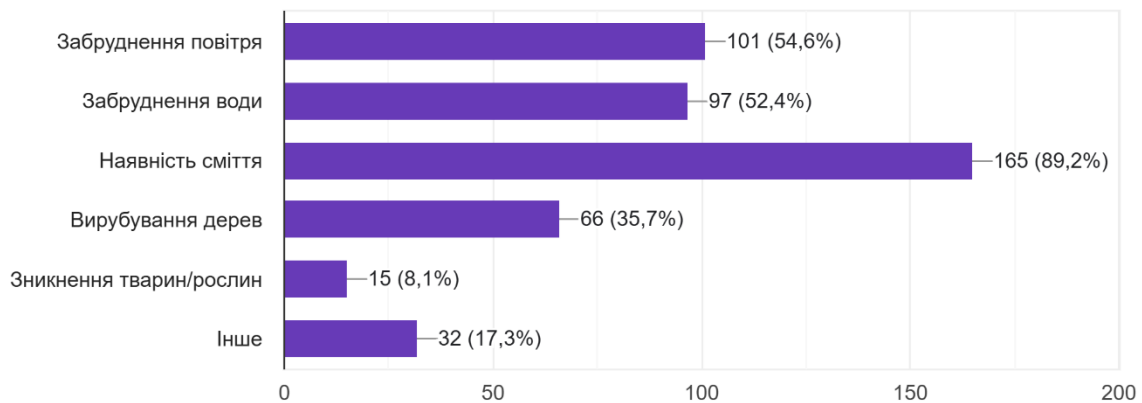

Рис. 4 . Які екологічні проблеми ти помічаєш у своєму місті/селі?

Найбільш поширеними екологічними проблемами, які відзначили учні у своїх відповідях, є: наявність сміття у публічних місцях (понад 70% респондентів), забруднення повітря (понад 50%), а також вирубування дерев і зникнення окремих видів рослин і тварин (приблизно 30%). Такий розподіл відповідей свідчить про високий рівень сприйняття учнями проблем антропогенного впливу на довкілля, зокрема в контексті локальних екологічних викликів.

Зазначені проблеми є типовими для урбанізованих та приміських територій, де недостатній рівень екологічної інфраструктури (відсутність систематичного збору та утилізації відходів, недостатня кількість зелених зон, слабкий контроль за промисловими викидами) спричиняє значне погіршення якості природного середовища. Особливе занепокоєння викликає масове засмічення територій побутовими відходами, що не лише псує естетичний вигляд довкілля, але й створює потенційні загрози для здоров'я населення та функціонування екосистем.

Також насторожує факт, що значна частина учнів уже в підлітковому віці ідентифікує явища біорізноманіття як проблему – зникнення видів, деградацію природних середовищ існування, порушення балансу у природних угрупованнях. Це свідчить про формування у школярів первинного екологічного мислення, що

базується на причинно-наслідкових зв'язках між діяльністю людини і станом навколишнього середовища.

Таким чином, результати опитування підтверджують актуальність необхідності цілеспрямованої роботи з формування екологічної компетентності в учнів через навчальні дисципліни, зокрема географію, яка має потенціал не лише інформувати, а й стимулювати до усвідомленої поведінки у природному середовищі. Формування у школярів розуміння механізмів впливу людини на довкілля, наслідків забруднення та деградації природних ресурсів є важливою умовою для розвитку екологічно відповідального громадянина.

Чи сортуєш ти сміття вдома або у школі?

185 відповідей

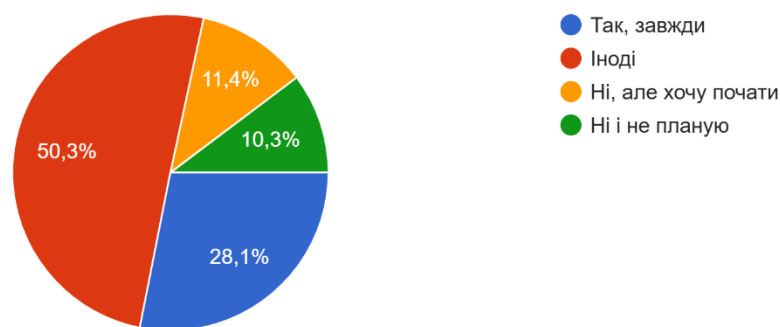

Рис. 5 Чи сортуєш ти сміття вдома або у школі?

Аналіз відповідей на запитання, пов'язане із практикою сортування сміття, засвідчив наявність певного рівня екологічної усвідомленості серед учнів. Зокрема, 25% опитаних учнів зазначили, що постійно сортують відходи, 40% здійснюють це іноді, 25% наразі не сортують, але виявили бажання почати, і лише 10% респондентів зовсім не виявляють інтересу до цієї діяльності.

Такий розподіл свідчить про загальну тенденцію до формування відповідальної екологічної поведінки серед шкільної молоді. Більшість учнів уже залучені до процесу роздільного збирання сміття або прагнуть розпочати цю практику. Це є позитивним сигналом щодо сприйняття учнями важливості вторинної переробки ресурсів та зменшення кількості відходів, що потрапляють на сміттєзвалища.

Водночас частка тих, хто лише частково або взагалі не сортує сміття, вказує на низький рівень практичної реалізації екологічних знань. Причинами

такої ситуації можуть бути як недостатній рівень екологічної освіти, так і об'єктивні бар'єри побутового характеру — відсутність доступної інфраструктури для сортування (контейнерів, пунктів збору вторсировини), нерозвинена муніципальна система утилізації, а також слабка мотивація з боку родини чи школи.

Таким чином, хоча загальний тренд демонструє потенціал до сталого розвитку екологічної культури, існує нагальна потреба у посиленні практичної екологічної грамотності, особливо через шкільну систему освіти. Необхідно не лише інформувати учнів про екологічні проблеми, а й створювати умови для застосування знань на практиці — зокрема, через впровадження шкільних програм зі збору вторсировини, екологічних акцій, практичних занять і рольових проєктів. Ефективне поєднання теоретичних знань і прикладних дій сприятиме формуванню внутрішньої мотивації до екологічно відповідального способу життя.

Чи береш участь у природоохоронних акціях?

185 відповідей

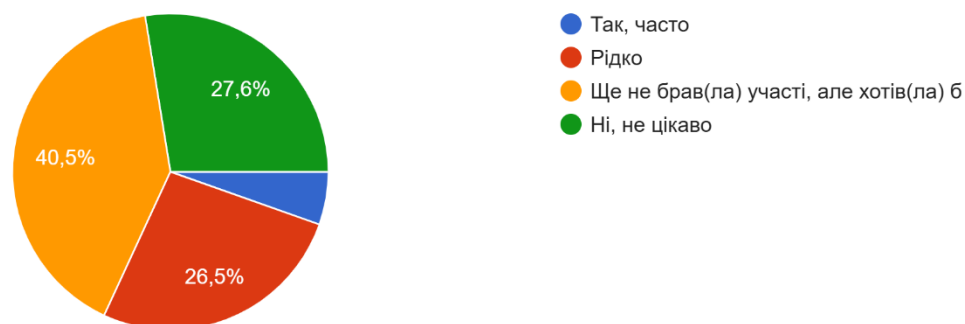

Рис. 6. Чи береш участь у природоохоронних акціях?

Аналіз участі учнів у природоохоронних заходах свідчить про різнорівневу активність щодо екологічної діяльності в освітньому середовищі. Лише 15% респондентів регулярно беруть участь у заходах природоохоронного спрямування, що вказує на відносно низький рівень систематичної екологічної активності серед школярів. Значна частина опитаних — понад 45% — зазначили, що брали участь у таких акціях рідко або лише один раз, що свідчить про епізодичний або ситуативний характер залучення до екологічної діяльності.

Водночас близько 30% учнів висловили бажання долучитися до природоохоронних ініціатив у майбутньому, що демонструє наявність значного потенціалу для розширення волонтерських програм і проектів екологічної спрямованості. Така мотивація може бути використана як основа для формування активної позиції молоді у сфері охорони довкілля.

Отримані дані вказують на необхідність розробки та впровадження ефективних методик залучення учнів до практичної екологічної діяльності через системні заходи, що поєднують освітні, мотиваційні та організаційні компоненти. Залучення школярів до волонтерських природоохоронних проектів, участь у природоохоронних акціях, просвітницька робота та підтримка з боку педагогів і місцевих громад можуть значно підвищити рівень екологічної активності.

Таким чином, існує чітка перспектива для активізації екологічного волонтерства серед учнівської молоді, що є важливою складовою формування екологічної культури та відповідального ставлення до довкілля. Це дозволить не лише поглибити знання про екологічні проблеми, а й сприятиме формуванню практичних навичок сталого поводження з природними ресурсами та екологічної свідомості, яка є критичною для майбутнього сталого розвитку суспільства.

Яким чином ти дбаєш про довкілля у повсякденному житті? (можна обрати декілька)

185 відповідей

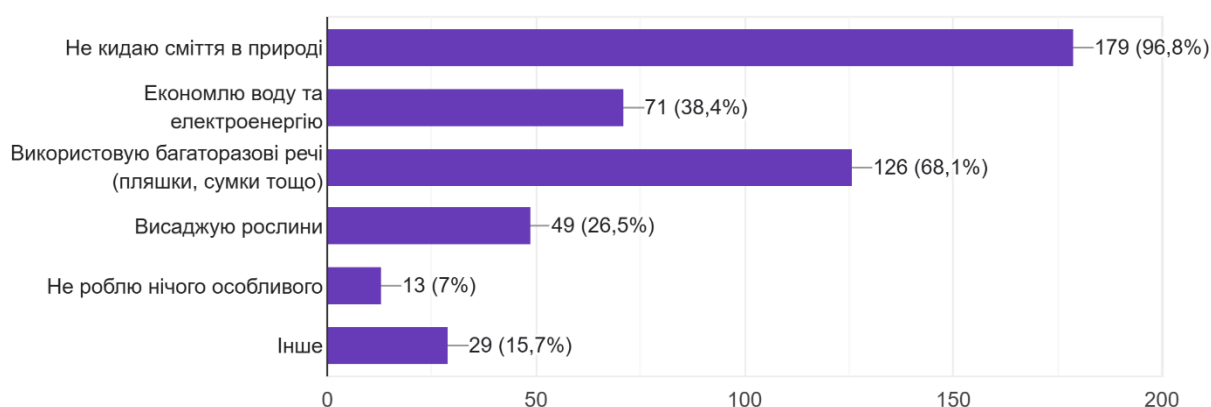

Рис. 7. Яким чином ти дбаєш про довкілля у повсякденному житті?

Результати анкетування свідчать про наявність сформованих екологічних звичок у більшості учнів, що є позитивним індикатором екологічної свідомості молоді. Найпоширенішими практиками, які застосовують школярі у

повсякденному житті, є недопущення сміття у природних зонах (понад 80%), що демонструє високий рівень відповідальності щодо утримання довкілля в чистоті. Значна кількість респондентів також відзначила економію води та електроенергії (близько 60%), що свідчить про усвідомлення необхідності раціонального використання ресурсів. Приблизно до 50% учнів активно використовують багаторазові предмети, що вказує на певний рівень екологічної культури, орієнтованої на зменшення кількості відходів.

Разом з тим, менш ніж третина учнів займається висадженням рослин, що є важливим компонентом природоохоронної діяльності та підтримки біорізноманіття. Цей факт вказує на необхідність підвищення мотивації і розширення практичних форм екологічного виховання, спрямованих на активне залучення молоді до природоохоронного догляду за зеленими зонами.

Усвідомлення учнями власної ролі у збереженні довкілля було досліджене за допомогою відкритих запитань, що дозволило отримати якісні дані про екологічні установки школярів. Більшість учасників опитування ототожнюють поняття «екологічна свідомість» з відповідальним ставленням до природи, дотриманням правил сортування відходів, економією природних ресурсів та активною участю в екологічних акціях. Цей підхід демонструє цілісний і практичний підхід учнів до проблем сталого розвитку.

Варто також підкреслити, що понад 70% респондентів вважають, що одна людина, зокрема учень, здатна суттєво вплинути на покращення екологічної ситуації, особливо за умови колективних дій. Це свідчить про сформовану усвідомленість індивідуальної відповідальності та соціальної взаємодії у сфері охорони довкілля, що є важливою передумовою для успішної реалізації екологічних ініціатив на місцевому рівні.

Серед запропонованих учнями змін, спрямованих на покращення екологічного стану у школі або громаді, найбільш популярними були такі ідеї, як:

- Впровадження системи роздільного збору сміття, що підкреслює усвідомлення необхідності мінімізації відходів і їх подальшої переробки;

- Збільшення кількості зелених зон, що відображає потребу у створенні комфортного і екологічно збалансованого середовища;
- Проведення інформаційно-просвітницьких кампаній, які можуть слугувати механізмом підвищення екологічної грамотності та мотивації серед учнів і мешканців громади.

3. 3. Перспективи формування екологічної культури в географічному освітньому середовищі

Комплексний аналіз отриманих даних свідчить, що рівень екологічної свідомості учнів є переважно позитивним, але потребує систематичного розвитку та поглиблення. Для цього важливо поєднувати теоретичну екологічну освіту з практичними заходами, що спрямовані на формування стійких екологічних звичок і цінностей. Залучення школярів до розв'язання локальних екологічних проблем через проєкти, акції та інші форми активності сприятиме формуванню відповідального ставлення до довкілля, що є фундаментом для сталого розвитку суспільства в цілому.

Аналіз результатів анкетування свідчить про позитивний рівень сформованості екологічної свідомості учнів, який характеризується усвідомленим ставленням до проблем довкілля та наявністю базових екологічних звичок. Однак існують резерви для підвищення практичної екологічної діяльності, зокрема у сфері активної участі у природоохоронних ініціативах та поширенні екологічних навичок, пов'язаних із доглядом за зеленими насадженнями.

Ефективне формування екологічної культури вимагає комплексного підходу, який поєднує теоретичне навчання з практичними екологічними проєктами, волонтерською діяльністю та інформаційно-просвітницькою роботою. Залучення учнів до розв'язання локальних екологічних проблем, таких як організація роздільного збору сміття чи озеленення території, стимулюватиме розвиток відповідальності та формування активної громадянської позиції.

Актуальні екологічні проблеми, такі як зміна клімату, руйнування середовища існування, забруднення довкілля та втрата біорізноманіття, дедалі більше привертають увагу. Ці швидкі екологічні зміни створюють серйозні виклики для планети та ставлять під загрозу добробут нинішніх і майбутніх поколінь. У зв'язку з цим екологічна обізнаність, розуміння природи екологічних загроз та відповідальне ставлення до довкілля є ключовими передумовами для їх подолання і досягнення цілей сталого розвитку.

Особливо важливою у цьому контексті є роль освіти, яка формує не лише знання, а й ціннісні орієнтири та поведінкові моделі щодо навколишнього середовища. Одним із навчальних предметів, що має значний потенціал у вихованні екологічно свідомої молоді, є географія. Географічна освіта сприяє усвідомленню взаємозв'язку між суспільством і природою, аналізу впливу людської діяльності на екосистеми та розумінню глобальних і локальних наслідків екологічних процесів. Тому, географічна освіта з метою підвищення екологічної обізнаності опинилася в центрі уваги дослідників та освітніх стратегій у всьому світі.

У контексті сучасних глобальних екологічних викликів роль освіти, зокрема географічної, набуває особливої актуальності. Зміна клімату, забруднення довкілля, зменшення біорізноманіття та інші прояви екологічної кризи вимагають від молодого покоління не лише обізнаності, а й готовності до активних дій у напрямі сталого розвитку .

Попри зростаюче усвідомлення важливості географічної освіти як інструмента екологічного виховання, в науковій літературі досі бракує поглиблених міждисциплінарних досліджень, які б детально аналізували її вплив на формування екологічної свідомості. Є необхідність виявлення ефективних підходів до навчання та для інтеграції екологічного змісту у зміст географічної освіти.

Необхідно проаналізувати наукові підходи до формування екологічної свідомості засобами географії та виявити фактори, що впливають на

ефективність освітніх практик. Серед ключових факторів, що мають бути проаналізовані в подальшому:

- зміст і структура навчальних програм;
- кваліфікація та професійна підготовка вчителів географії;
- наявність підтримки екоосвітніх ініціатив;
- участь громадськості та учнів у практичних природоохоронних заходах;
- рівень інтеграції практичних завдань, проєктної діяльності та польових досліджень у навчальний процес.

Дослідження підтверджують, що географічна освіта має потенціал розвивати критичне мислення щодо просторових змін у навколишньому середовищі, формувати екологічно орієнтовані цінності та заохочувати до практичної участі в збереженні природи.

Рис. 8. Перспективна роль географічної освіти у формуванні екологічної свідомості [за результатами власного аналізу]

Сучасна географічна освіта має потенціал стати дієвим інструментом формування екологічної свідомості серед учнівської молоді, особливо за умови

оновлення методів викладання, забезпечення міждисциплінарного підходу та підтримки на рівні освітньої політики.

Таким чином, подальший розвиток екологічної освіти має бути орієнтований на розширення практичних можливостей для школярів, що сприятиме становленню стійких екологічних цінностей та забезпечить внесок молодого покоління у збереження навколишнього природного середовища.

Висновки до 3 розділу. Результати анкетування засвідчили, що більшість учнів мають сформовану екологічну свідомість, виявляють відповідальне ставлення до довкілля та дотримуються базових екологічних звичок. Разом з тим, існує потреба у підвищенні практичної екологічної активності, зокрема участі у природоохоронних заходах та догляді за зеленими зонами.

Для ефективного формування екологічної культури доцільно поєднувати теоретичне навчання з практичною діяльністю — екопроектами, волонтерством та просвітницькими акціями. Особливо важливо залучати учнів до розв’язання локальних екологічних проблем, що сприятиме розвитку екологічної відповідальності та активної громадянської позиції.

Подальший розвиток екологічної освіти має бути спрямований на створення умов для практичного застосування знань, що забезпечить формування стійких екологічних цінностей у молодого покоління.

ВИСНОВКИ

- Формування екологічної свідомості учнів нами розглянуто як складний процес, що вимагає врахування вікових, психологічних і педагогічних особливостей. Ефективне екологічне виховання можливе за умов поєднання знань, емоційного ставлення та практичної діяльності. На кожному етапі шкільного навчання екологічна освіта має відповідати рівню розвитку учнів: від емоцій і гри в молодшому віці — до формування моральної відповідальності в старшому. Важливу роль відіграє якісна система екологічної освіти, заснована на принципах науковості, доступності та зв'язку з життям, із використанням сучасних методів навчання. Такий підхід сприяє не лише засвоєнню знань, а й формуванню чутливості до природи, моральної відповідальності та активної позиції щодо її збереження.
- Ефективне формування екологічної свідомості учнів потребує поєднання традиційних і інноваційних методів навчання. Використання інформаційно-пояснювальних, наочних, практичних та ігрових методів з урахуванням вікових особливостей і змісту матеріалу сприяє розвитку екологічної культури, відповідальної поведінки та активної громадянської позиції школярів.
- Активні методи навчання сприяють формуванню екологічної свідомості учнів, забезпечуючи їхню особисту участь у навчальному процесі, розвиток критичного мислення та відповідального ставлення до довкілля. Проєкти, дискусії, рольові та симуляційні ігри формують дослідницькі й комунікативні навички, допомагають глибше зрозуміти екологічні проблеми та знаходити шляхи їх розв'язання. Ігрове навчання, зокрема з використанням цифрових технологій, підвищує мотивацію і забезпечує інтеграцію знань із практикою.
- Краєзнавчий матеріал і польові дослідження є ефективними засобами формування екологічної свідомості учнів. Безпосередній контакт із природою сприяє не лише засвоєнню знань, а й розвитку емоційно-ціннісного ставлення до довкілля. Участь у спостереженнях, дослідженнях, екологічних акціях та екскурсіях формує екологічне мислення й активну громадянську позицію.

Прикладом є маршрут «Тасмниці Голосіївського лісу», який демонструє інтеграцію теорії, практики та краєзнавства в екологічному навчанні.

- Проведене соціологічне дослідження підтвердило, що формування екологічної свідомості є важливим і актуальним завданням сучасної географічної освіти, яке потребує системного підходу та практичного втілення в навчальному процесі. Аналіз результатів анкетування дозволив зробити низку узагальнень щодо рівня екологічної обізнаності та поведінкових установок учнівської молоді:

1. Загальний рівень екологічної свідомості школярів можна охарактеризувати як переважно позитивний. Більшість опитаних демонструють відповідальне ставлення до природи, усвідомлюють актуальність екологічних проблем та виявляють готовність до екологічно орієнтованих дій.
2. Найпоширеніші екологічні проблеми, які відзначають учні у своїх громадах, — це засмічення публічних територій, забруднення повітря, вирубування зелених насаджень. Це свідчить про чутливість учнів до локальних проявів антропогенного тиску на довкілля.
3. Практика сортування сміття частково впроваджена в побуті школярів: близько чверті учнів постійно сортують відходи, а ще частина виявляє бажання долучитися до цього процесу. Це вказує на наявність потенціалу для розвитку екологічно відповідальної поведінки, водночас виявлено потребу у створенні сприятливих умов для її реалізації.
4. Участь у природоохоронних заходах залишається обмеженою: лише незначна частина учнів бере участь у таких активностях регулярно. Проте висловлене бажання багатьох долучитися до екологічних ініціатив свідчить про мотиваційний потенціал, який можна активізувати через систему шкільного екологічного волонтерства.
5. Наявність екологічних звичок, таких як економне використання ресурсів, уникнення забруднення природи, використання багаторазових речей, свідчить про формування основ екологічної культури в учнівському середовищі. Проте залишається потреба у розвитку навичок догляду за

природними об'єктами, зокрема через практичну діяльність, як-от озеленення територій.

6. Розуміння учнями власної ролі у збереженні довкілля є важливим досягненням екологічного виховання. Учні демонструють готовність до відповідальних дій і визнають значення колективних зусиль у вирішенні екологічних проблем.

На підставі отриманих результатів можна стверджувати, що географія як навчальний предмет має значний потенціал для формування екологічної свідомості школярів, особливо за умови поєднання теоретичного навчання з практичними екологічними активностями.

Для подальшого підвищення рівня екологічної обізнаності та активізації екологічної поведінки учнів доцільно:

- впроваджувати інтерактивні та проєктні методи навчання, спрямовані на вирішення реальних екологічних проблем;
- розвивати шкільні екологічні ініціативи, зокрема зі збору вторсировини та озеленення територій;
- створювати умови для участі учнів у природоохоронних заходах на локальному рівні;
- активно співпрацювати з місцевими громадами, громадськими організаціями та екологічними центрами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бобровська Н.В., Костирко А.Г. Екологічна свідомість у використанні природних ресурсів // Матеріали наукової конференції Миколаївського національного аграрного університету. – Миколаїв: МНАУ. – С. 23–28. – URL: https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3633/1/Стаття1_Бобровська_Костирко.pdf (дата звернення: 24.05.2025).
2. Вербицький В. В. Дослідницька компетентність старшокласників як засіб формування особистості // Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал : матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2011 рік. – Івано-Франківськ : Типовіт, 2012. – Вип. 2. – С. 43–47.
3. Волошок О.В. Екологічна свідомість студентської молоді та шляхи її формування // Психологічний вісник: збірник наукових праць. – 2020. – Вип. 6. – С. 32–37. – URL: http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/6_2020/7.pdf (дата звернення: 04.06.2025).
4. Гончарук В.В., Макаревич І.М., Гончарук В.А., Яровенко А.В. Формування екологічної свідомості особистості у процесі екологічної освіти. – Умань: Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. – 15 с. – URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/13084/1/Formuvannya%20ekologichnoyi%20svidomosti%20u%20procesi%20ekologichnoyi%20osvity%60.PDF> (дата звернення: 10.05.2025).
5. Дмитрук О.Ю., Бондаренко І.В. Еколого-сакральньо-бальнеологічна стежка «Дива Феофанії» // Географія та туризм. – 2013. – Вип. 3. – С. 102–104. – URL: <http://www.geolgt.com.ua/images/stories/zbirnik/vipusk3/v319.pdf> (дата звернення: 07.04.2025).
6. Екологічна свідомість українців і довкілля: аналітичний документ. – Київ: МБО «Екологія-Право-Людина», 2020. – 24 с. – URL: <https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/ekosvidomist.pdf> (дата звернення: 01.05.2025).

7. Концепція екологічної освіти України // Інформаційний збірник МОН України. – 2022. – № 7. – С. 3–23.
8. Лукашенко Т., Малишев В. Екологічна освіта в Україні: психолого-педагогічні основи формування екологічних знань // Освіта регіону. – 2011. – № 1. – С. 95–100. – URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/416> (дата звернення: 21.04.2025).
9. Мельник І.М. Формування екологічної свідомості старших дошкільників у контексті викликів сучасності // Інноваційна педагогіка. – 2024. – Вип. 69, ч. 1. – С. 208–212. – URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2024/69/part_1/46.pdf (дата звернення: 24.04.2025).
10. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/staticobjects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 22.03.2025).
11. Пасинок В.Г. Екологічна свідомість у педагогіці // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2019. – Вип. 90. – С. 185–190. URL: <https://periodicals.karazin.ua/foreignphilology/article/download/15318/14281> (дата звернення: 04.05.2025).
12. Панченко О. У Голосіївському парку вирубили вікові дуби. Справою зайнялася прокуратура // The Village Україна. – 2021. – 29 березня. – URL: <https://www.village.com.ua/village/city/city-news/309489-u-golosiyivskomu-parku-virubali-vikovi-dubi-spravoyu-zaynyalasya-prokuratura> (дата звернення: 18.03.2025).
13. Положення про філію кафедри географії України на базі НПП "Голосіївський". – URL: <https://nppg.gov.ua/sites/default/files/inline-files/полож%20кафедра.pdf> (дата звернення: 15.03.2025).

- 14.Топорова Т.В. Застосування екологічних завдань на уроках географії та біології. – Богданівка: Богданівська філія І–ІІ ступенів КЗ «Богданівська опорна ЗШ І–ІІІ ступенів», 2020. – 40 с. – URL: <https://naurok.com.ua/zastosuvannya-ekologichnih-zavdan-na-urokah-geografii-ta-biologi-220569.html> (дата звернення: 04.06.2025).
- 15.Федій О., Макаренко Я., Мірошніченко Т. Формування екологічної компетентності молодших школярів засобами екологічної стежки // Естетика і етика педагогічної дії : зб. наук. пр. / Ін-т пед. освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – 2022. – Вип. 26. – С. 216–230.
- 16.Хващевська О. О., Хорунжа В. С. Характерні особливості квесттехнології як ефективного засобу навчання молодших школярів // Інноваційна педагогіка. – 2019. – Спецвип. – С. 143–146.
- 17.Шедловська М.В. Означення та типи екологічної свідомості // Український соціум. – 2011. – № 2 (37). – С. 95–100. – URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2011/04/95-100_no-2_vol-37_2011_UKR.pdf (дата звернення: 08.05.2025).
- 18.A School Nature Trail Creates a Pathway to Learning // Project Learning Tree. – URL: <https://www.plt.org/story/school-nature-trail-pathway-to-learning/> (дата звернення: 04.06.2025).
- 19.Anderson I. The Current Debates in Environmental Conservation: A Scientific Perspective // Science Centre. – 2024. – 09.02. – URL: <https://www.sciencecentre.com.au/the-current-debates-in-environmental-conservation-a-scientific-perspective> (дата звернення: 04.06.2025).
- 20.Building ecological knowledge among children with nature as a playground // DiVA Portal. – 2023. – URL: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1778911/FULLTEXT01.pdf> (дата звернення: 03.04.2025).
- 21.Cvetković V. M., Sudar S., Ivanov A., Lukic T. Exploring Environmental Awareness, Knowledge, and Safety: A Comparative Study among Students in

- Montenegro and North Macedonia // ResearchGate. – 2024. – URL: https://www.researchgate.net/publication/380361398_Exploring_Environmental_Awareness_Knowledge_and_Safety_A_Comparative_Study_among_Students_in_Montenegro_and_North_Macedonia (дата звернення: 04.05.2025).
22. Developing Trails in Sensitive Areas // Rails to Trails Conservancy. – URL: <https://www.railstotrails.org/trail-building-toolbox/developing-trails-in-sensitive-areas/> (дата звернення: 04.06.2025).
23. Development trends in pedagogical and psychological sciences: the experience of countries of Eastern Europe and prospects of Ukraine: Baltija Publishing, 2018. – 626 p. – URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/21349/1/4-1_Development%20trends%20in%20pedagogical.pdf (дата звернення: 04.05.2025).
24. Dixit R., Dixit A. The role of geography in environmental education and sustainability // International Journal of Social Science and Education Research. – 2024. – Vol. 6, Issue 1, Part B. – P. 101–104. – URL: <https://www.socialsciencejournals.net/archives/2024/vol6issue1/PartB/6-1-9-443.pdf> (дата звернення: 16.05.2025).
25. Environmental Systems Research Institute (ESRI). What is GIS?. – URL: <https://www.esri.com/en-us/what-is-gis/overview> (дата звернення: 04.04.2025).
26. Engaging Children in Nature through Trails [Електронний ресурс] // American Trails. – URL: <https://www.americantrails.org/resources/engaging-children-in-nature-through-trails> (дата звернення: 23.04.2025).
27. ESL Debates. 80 Debating Topics on the Environment. – URL: <https://www.esldebates.com/80-debating-topics-on-the-environment/> (дата звернення: 01.05.2025).
28. Exploring the Impact of Computer RPG Game-Based Teaching Modules on Environmental Education for Eighth-Grade Junior High School Students //

- Journal of Education. – 2023. – Vol. 4, Issue 2. – URL: <https://doi.org/10.62754/joe.v4i2.6007> (дата звернення: 01.05.2025).
29. Fisman L. The Effects of Local Learning on Environmental Awareness in Children: An Empirical Investigation // Journal of Environmental Education. – 2005. – Vol. 36, Issue 3. – P. 39–50. – URL: https://www.researchgate.net/publication/241739495_The_Effects_of_Local_Learning_on_Environmental_Awareness_in_Children_An_Empirical_Investigation (дата звернення: 04.06.2025).
30. Hsieh Y. L., Yeh S.-C. Exploring the Impact of Computer RPG Game-Based Teaching Modules on Environmental Education for Eighth-Grade Junior High School Students // Journal of Ecohumanism. – 2023. – Т. 4, № 2. – URL: <https://ecohumanism.co.uk/joe/ecohumanism/article/view/6007> (дата звернення: 12.05.2025).
31. Kialo Edu. Environmental Debate Topics. – URL: <https://blog.kialo-edu.com/debate-ideas/environmental-debate-topics/> (дата звернення: 04.06.2025).
32. Kuznetsova T. V., Ivanova N. A., Petrov S. V. Creating an ecological trail as a means of formation an culture of the population and preserving rare, protected species of flora // IOP Conference Series: Earth and Environmental Science. – 2019. – Т. 392. – С. 012004. – URL: <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/392/1/012004/pdf> (дата звернення: 04.06.2025).
33. MedWet. Role Playing Game. – URL: <https://medwet.org/wetland-school/games/role-playing-game/> (дата звернення: 04.06.2025).
34. Monteiro Toombs D. Ecological Consciousness and Awareness. – 2021. – URL: <https://www.dunami-somatics.com/post/ecological-consciousness-and-awareness> (дата звернення: 28.04.2025).
35. O'Regan V. How to Promote Environmental Awareness in the Workplace // High Speed Training. – 2023. – URL:

- <https://www.highspeedtraining.co.uk/hub/environmental-awareness-workplace/>
(дата звернення: 27.04.2025).
36. Rahmania T. Exploring school environmental psychology in children and adolescents: The influence of environmental and psychosocial factors on sustainable behavior in Indonesia // Journal of Environmental Psychology and Education. – 2024. – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2405844024139126> (дата звернення: 05.04.2025).
37. The Nature Conservancy. Environmental Stewardship: Why It Matters [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.nature.org/en-us/what-we-do/ourinsights/perspectives/environmental-stewardship-whyit-matters/> (дата звернення: 18.05.2025).
38. Teaching Kids to be Great Trail Stewards// American Trails. – URL: <https://www.americantrails.org/resources/teaching-kids-to-be-great-trail-stewards> (дата звернення: 04.06.2025).
39. United Nations. Sustainable Development Goals. – URL: <https://sdgs.un.org/goals> (дата звернення: 04.06.2025).
40. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). Education for Sustainable Development. – URL: <https://en.unesco.org/themes/education-sustainabledevelopment> (дата звернення: 21.04.2025).
41. Zualkernan I. A., Jibreel M., Tayem R., Zakaria R. A Role-Playing Game-Based Learning Platform for Environmental Awareness [Electronic resource] / I. A. Zualkernan, M. Jibreel, R. Tayem, R. Zakaria // IEEE Xplore. – 2009. – URL: <https://ieeexplore.ieee.org/document/5194168> (дата звернення: 12.05.2025).
42. 9 Tips to Cultivate Sustainability and Environmental Awareness for Students. – URL: <https://sph.edu/blogs/environmental-awareness-for-students/> (дата звернення: 04.06.2025).

ДОДАТКИ

АНКЕТА ДЛЯ УЧНІВ

Тема: Моє ставлення до природи та екологічні звички

Мета: з'ясувати рівень екологічної свідомості учнів та їх ставлення до довкілля.

Інструкція: дайте відповідь на запитання, обравши один або декілька варіантів або написавши коротку відповідь.

1. Як ти оцінюєш стан навколишнього середовища у твоєму населеному пункті?

- Дуже хороший
- Задовільний
- Поганий
- Дуже поганий

2. Які екологічні проблеми ти помічаєш у своєму місті/селі? (можна обрати декілька)

- Забруднення повітря
- Забруднення води
- Наявність сміття
- Вирубубвання дерев
- Зникнення тварин/рослин
- Інше: _____

3. Чи сортуєш ти сміття вдома або у школі?

- Так, завжди
- Іноді
- Ні, але хочу почати
- Ні і не планую

4. Чи береш участь у природоохоронних акціях?

- Так, часто
- Рідко
- Ще не брав(ла) участі, але хотів(ла) б
- Ні, не цікаво

5. Яким чином ти дбаєш про довкілля у повсякденному житті? (можна обрати декілька)

- Не кидаю сміття в природі
- Економлю воду та електроенергію
- Використовую багаторазові речі (пляшки, сумки тощо)
- Висаджую рослини

- Не роблю нічого особливого
- Інше: _____

6. Що для тебе означає “бути екологічно свідомим”?

7. Що б ти змінив у своїй школі або місті, щоб зменшити шкоду природі?

8. Як ти вважаєш, чи може один учень щось змінити в екологічній ситуації?

- Так
- Частково
- Ні

Чому? _____

9. В якому класі ти навчаєшся ?

10. Назва та адреса школи

Назва гри: "ЕкоМісто: Місія сталого розвитку"

Мета гри: Навчити учнів основам сталого розвитку, раціонального використання ресурсів, екологічної відповідальності та взаємозв'язку між людською діяльністю й природним середовищем.

Формат гри: Тип гри: Симуляційна стратегія. Платформа: Настільна версія або цифрова (у вигляді простої веб-гри або мобільного застосунку)
Тривалість гри: 45–60 хвилин. *Кількість гравців:* 3–6 осіб (індивідуально або в командах)

Сюжет гри: Гравці стають мером або радою вигаданого міста, яке стикається з екологічними проблемами: забруднення повітря, дефіцит води, накопичення відходів, вирубка лісів тощо. Їхнє завдання — зробити місто екологічно сталим протягом 10 раундів, ухвалюючи рішення та впроваджуючи екологічні ініціативи.

Ігрові елементи:

1. Ресурси:
 - Енергія (відновлювана / невідновлювана)
 - Вода
 - Гроші (бюджет)
 - Репутація громади
2. Карти дій:
 - Побудова екологічного транспорту
 - Сортування та переробка відходів
 - Створення парків і зелених зон
 - Освітні кампанії
 - Штрафи за порушення еко-правил
3. Події:
 - Стихійні лиха
 - Громадські протести
 - Гранти на "зелені" проєкти

- Рішення міжнародних організацій

4. Цілі гри:

- Набрати максимум “екобалів” до завершення гри
- Уникнути “екологічного колапсу” (втрата всіх ресурсів або репутації)

Освітні цілі: когнітивні – пояснити поняття сталого розвитку, відновлюваних ресурсів, кругового використання; афективні - сформувати екологічну свідомість та емпатію до природи; психомоторні - розвинути навички стратегічного мислення, командної роботи, планування.

Після гри — рефлексивне обговорення: які рішення виявилися ефективними, що можна було зробити краще, як це пов’язано з реальними екологічними проблемами.

- Можливість інтеграції з проєктною діяльністю: учні можуть створити свої "екоплани" для школи або громади.

КВІЗ: «Наскільки ти екологічно свідомий?»

Мета: закріпити знання про екологічну поведінку та мотивувати учнів до збереження довкілля.

Інструкція: Вибери правильну відповідь. За кожну правильну — 1 бал.
Після завершення підрахуй результат!

1. Що таке екологічна свідомість?	А) Уміння прибирати у своїй кімнаті В) Розуміння проблем природи та відповідальність за неї С) Участь у конкурсах
2. Що краще взяти в магазин, щоб зменшити кількість сміття?	А) Паперовий стаканчик В) Пластикову пляшку С) Тканинну торбинку
3. Що з наведеного найбільше шкодить довкіллю?	А) Листопад В) Одноразовий пластик С) Дощ
4. Яка тварина є символом охорони природи в Україні?	А) Лелека В) Жаба С) Бурий ведмідь
5. Що потрібно зробити з батарейками після використання?	А) Викинути в смітник В) Здати до спеціального пункту збору С) Зберігати вдома
6. Як правильно поводитися в лісі?	А) Гучно вмикати музику В) Ламати гілки для багаття С) Не смітити і не шкодити природі
7. Який із способів допомагає зберегти воду?	А) Закривати кран під час чищення зубів В) Приймати ванну щодня С) Поливати тротуар
8. Що робити зі старим одягом, щоб не шкодити природі?	А) Викинути В) Спалити С) Віддати тим, хто потребує / перешити
9. Який із варіантів — приклад повторного використання?	А) Купити нову річ В) Використати банку з-під варення як склянку С) Викинути склянку після першого використання
10. Чи важливо говорити з друзями про охорону природи?	А) Так В) Ні С) Не знаю

Результати: Порахуй, скільки правильних відповідей ти дав:

- **9–10 балів:** *Ти — справжній екогерой! Природа тобі вдячна!*
- **6–8 балів:** *Добре! Але ще є що вдосконалити.*
- **3–5 балів:** *Є потенціал — варто замислитися над своїми звичками.*
- **0–2 бали:** *Час дізнатися більше про природу та як її берегти!*

Урок на тему: «Формування екологічної свідомості: як зберегти природу навколо себе»

Тип уроку: Урок формування нових знань з елементами інтерактиву та виховання екологічної свідомості. *Тривалість:* 45 хвилин. *Мета уроку:* *навчальна:* пояснити, що таке екологічна свідомість; ознайомити учнів з екологічними проблемами своєї місцевості; розглянути приклади відповідального ставлення до довкілля; *розвивальна:* розвивати критичне мислення, здатність аналізувати; формувати вміння працювати в групі; *виховна:* виховувати дбайливе ставлення до природи; стимулювати екологічну активність школярів. *Обладнання та матеріали:* мультимедійна презентація (слайди з фото/відео про екологічні проблеми), картки з завданнями, анкета/рефлексійний лист, папір, маркери, ватмани для групової роботи.

Хід уроку: I. Організаційний момент (2 хв). Привітання, налаштування на роботу. Питання-вступ: *Чи можна любити природу і при цьому їй шкодити?*

II. Актуалізація знань (5 хв). Мозковий штурм: *Що ми вже знаємо про природу?* Учні по черзі називають: що таке природа, що означає "зберегти довкілля", приклади добрих і шкідливих дій щодо природи.

III. Вивчення нового матеріалу (15 хв). Міні-лекція з демонстрацією слайдів: що таке екологічна свідомість; екологічні проблеми в Україні та світі; як кожна людина може допомогти природі; роль учня в збереженні довкілля.

IV. Закріплення знань (15 хв). Робота в групах: завдання – розробити екологічний плакат або листівку на тему: "Що я можу зробити для природи вже сьогодні?" Кожна група представляє свій плакат (коротка презентація — 1 хвилина).

V. Підсумок. Рефлексія (5 хв). Бесіда: що нового ти дізнався? чи можеш назвати себе екологічно свідомою людиною? Кожен учень заповнює міні-анкету: «3 кроки, які я зроблю для природи цього тижня».

Домашнє завдання: Підготувати екологічне міні-дослідження або фотозвіт: *"Моє місто/село: що потрібно змінити, щоб стало чистіше?"*

Підписання положення філію кафедри географії України географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка [13]

